

ВЕЛИКИЙ БІЗНЕС ЯК ФАКТОР ПОБУДОВИ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сьогоднішня української політичної культури вже тривалий період пов'язано з великим капіталом. Потужні українські компанії та їхні власники, надають політичним процесам певні напрямки. Актуальність проблематики відносин великого бізнесу та представників політичної еліти підкріплюється фінансуванням різного роду політичних проектів під час виборчих кампаній, лобіювання своїх інтересів через органи влади. Разом з тим, треба зазначити що маючи величезний вплив великого бізнесу на суспільство він має потужні можливості щодо реалізації актуальних проблем суспільства.

Ключові слова: бізнес-еліта, капітал, групи-інтересів, ринкова економіка, внутрішньо елітарний, влада, суспільство, реприватизація, преференції, революція, накопичення, приватизація, лобіювання, трансформація.

На сьогоднішній день українська політична культура тесно зв'язана з крупним капіталом. Мощные украинские компании и их собственники выделяют для политических процессов определенные направления. Актуальность проблематики отношений большого бизнеса и представителей политической элиты подкрепляются финансированием разного рода политических проектов во время избирательных компаний, лоббирование своих интересов через органы власти. Следует отметить, что имея огромное влияние бизнеса на общество, у него имеются большие возможности относительно реализации актуальных проблем общества.

Ключевые слова: бизнес-элиты, капитал, группы-интересов, рыночная экономика, внутренне элитарный, власть, общество, реприватизация, преференции, революция, накопление, приватизация, лоббирование, трансформация.

The Ukrainian political culture has been involved into great capital for a long period of time. Powerful Ukrainian companies and their owners, define certain directions to our political processes. Urgency of problematic of relations between large business and representatives of political elite is stressed by funding various political projects during election campaigns and lobbying their interests through the government. However, it should be noted that having a huge influence of big business on society, it has powerful capabilities for the implementation of current problems of society.

Key words: Biznes-elita, capital, groups-intiresiv, market economy, inwardly elite, power, society, reprivatizaciya, preferencii, revolution, accumulation, privatization, lobbying, transformation.

Термін бізнес-еліта (економічна еліта) останнім часом є загальноживаним в політичній науці. Разом з тим, питання про приналежність бізнес-еліти до правлячої еліти залишається актуальним. Ряд дослідників визнають бізнес-еліту частиною правлячого класу [3, с. 300-301], інші застосовують даний термін виключно по відношенню до вищої верстви великих підприємців. [1, с. 8-9]

Будь-яке суспільство можна уявити як певну кількість фрагментованих соціальних прошарків, що мають тією чи іншою мірою автономні інтереси

(групи інтересів), а політику влади – як результат узгодження цих груп інтересів між собою. У структурованому вигляді група інтересів виступає за досить широко цитованим визначенням Джеффри Бері, як формально або неформально «організована група осіб, які поділяють ті або інші цілі й намагаються впливати на державну політику» [6].

Тривала політична історія нашого суспільства досить наочно продемонструвала, що у свідомості більшості представників елітарних кіл такі важливі механізми управлінського впливу, як право і закон,

не лише втрачають своє ціннісне значення, а й будьяку соціальну предметність і визначеність.

На базі первинного розподілу та накопичення капіталу в суспільстві наближені до влади кола, набувши ключових позицій у ринковій економіці, створили закритий олігархічно-корпоративний механізм формування та реалізації влади. Зрештою, сама держава виявилася приватизованою як новими (тими, що отримали власність за знайомством) підприємцями, так і тими, що поступово прибрали владу, адміністративно-номенклатурними кадрами. Не дивно, що в цьому середовищі навіть політичні вибори перетворюються на механізм внутрішньо-елітарного перегрупування сил при відкритому нехтуванні законністю, зловживанні каналами інформації та, зрештою, елементарними правилами моралі [2, с. 190-205].

Створення формальної інституціональної системи в сфері взаємовідносин «влада – бізнес – суспільство» розпочалося фактично з перших років існування незалежної держави Україна. Цей процес відбувався у загальних рамках розбудови нової державної системи та формування елементів громадянського суспільства. Проте в цьому процесі не брали участі великі ФПГ, що лише наприкінці 1990-х років вдалися до легалізації своєї діяльності. Від цього часу вони почали формувати свою власну офіційну систему взаємовідносин з владою.

На початок 2004 р. протиріччя в суспільстві вкрай посилювалися, і, як наслідок, чергові вибори президента України переросли в «помаранчеву» революцію. Жорстка передвиборна боротьба між двома головними претендентами: Віктором Ющенком – представником від опозиційних політичних сил та Віктором Януковичем – представником від влади, почала сприйматися суспільством як боротьба за вибір подальшого шляху розвитку країни.

У цій боротьбі опозиція перемогла, й до влади прийшла команда нового президента Віктора Ющенка, що одержала від революційного «Майдану» мандат на ліквідацію авторитарного політичного режиму та послаблення його економічної бази – олігархічних ФПГ.

Реалізацію цієї місії нагально й радикально розпочав перший пореволюційний уряд Юлії Тимошенко. Найрезонансними в цьому напрямку були такі дії уряду:

- по-перше, в органах державного управління аж до регіонального рівня було проведено масову заміну кадрів, тобто основна частина носіїв традиційних олігархічних взаємовідносин з капіталом була витіснена з влади;
- по-друге, уряд одразу й різко змінив пріоритети стосовно груп інтересів. У бюджеті-2005 було збільшено частку видатків на споживання і зменшено частку коштів, що мали спрямуватися на розвиток і що раніше розподілялися на користь приватного бізнесу. Водночас були скасовані пільги й преференції для бізнесу, в тому числі режими вільних економічних зон (ВЕЗ);
- по-третє, уряд став автором, так званої, політики реприватизації (повернення об'єктів у державну

власність з метою повторного продажу). Головними об'єктами атак стали Корпорація «Інтерпай» (патрунувалася экс-президентом Леонідом Кучмою) і Компанія «System Capital Management» (патрунувалася экс-прем'єр-міністром Віктором Януковичем). Частина ФПГ, що не підтримала «помаранчеву» революцію, втратила найважливіші свої об'єкти.

Зміна в пріоритетах державної політики та перегляд результатів приватизації були, безперечно, нагальними завданнями в боротьбі проти існуючої олігархічної системи, але радикалізм нової влади явно перевищував безпечний для суспільства й економіки рівень. Це відчутно позначилося на великих ФПГ і, як наслідок, призвело до швидкого зниження темпів економічного зростання. Якщо в січні-серпні 2004 р. темпи зростання ВВП у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року становили 13,6 %, то за січень-серпень 2005 р. (період діяльності уряду Тимошенко) – всього 2,8 % [8]. Під загрозою опинився головний інститут ринкової економіки – право приватної власності. Уряд, розпочавши реприватизацію, запустив в країні механізм масштабного процесу переділу власності. У цей період, за образним висловлюванням ЗМІ, великий капітал відчув себе, «пересічним лоточником», що виявився цілком беззахисним перед діями влади [5].

Відставка у вересні 2005 р. уряду Юлії Тимошенко й призначення нового уряду Юрія Єханурова стали сигналом про те, що «помаранчева» влада відмовляється від політики радикального характеру. Виступаючи на засіданні Верховної Ради 20 вересня 2005 р., Єхануров підкреслив, що перший місяць роботи новий уряд розглядатиме як реабілітаційний період у взаємовідносинах влади і бізнесу.

Перші заяви президента Ющенка і прем'єр-міністра Єханурова стосувалися найбільш важливих для великого капіталу питань. Президент і прем'єр-міністр проголосили цілковиту відмову від політики реприватизації й твердо пообіцяли бізнесу надати йому гарантії прав власності [9].

27 листопада 2005 р. президент Ющенко провів зустріч з 20 представниками великого капіталу, на якій оголосив про кардинальну зміну політики влади стосовно бізнесу. На цій зустрічі було вирішено створити робочу групу для забезпечення постійного зв'язку влади з великим капіталом [7].

Вперше представники великого капіталу усвідомили відповідальність за розвиток країни як власну життєво важливу справу.

Різно розширилася меценатська і добродійна діяльність бізнесу [10]. У 2005 р. українським капіталом починають оволодівати ідеї соціально відповідального бізнесу (СВБ). Українські компанії почали приєднуватися до Глобального договору ООН, що сприяє утвердженню в світі принципів СВБ [4].

Проте цей рух влади і капіталу назустріч одне одному тривав недовго, його призупинила підготовка до чергових парламентських виборів у березні 2006 р. Після виборів «помаранчеві» політичні сили не зуміли втримати владу. І в серпні 2006 р.,

коли було сформовано новий уряд Януковича, практично завершився «помаранчевий» період в історії України.

«Помаранчевий період» в історії України тривав порівняно недовго – трохи більше 1,5 року, проте, він відіграв помітну роль у зміні траєкторії розвитку країни. Головним позитивом даного періоду стало намагання ліквідувати олігархічну систему взаємовідносин влади і великого капіталу. Патронат влади стосовно ФПГ з розряду інституціональних перейшов у розряд економічних явищ.

Водночас «помаранчева» команда не спромоглася запропонувати життєздатну концепцію нової системи взаємовідносин влади і великого капіталу. Наближеність до влади, як і колись, залишалася вирішальним чинником успіху ведення бізнесу.

Отже, Україна зіткнулася з феноменальним історичним досвідом. Під час парламентських виборів у березні 2006 р. великий капітал став активним суб'єктом політичної боротьби за владу.

Напередодні парламентських виборів великі ФПГ розподілилися між головними політичними партіями країни у такий спосіб:

Партії, що одержали владу після «помаранчевої» революції, та ФПГ, що підтримали їх.

Перемогу на парламентських виборах здобула опозиційна партія – Партія регіонів. Оскільки головною силою в партії є Компанія «System Capital Management», то фактично до влади прийшла найпотужніша ФПГ країни.

З орієнтацією на інтереси великого українського капіталу почали визначатися сфери приватизації. Було відновлено контроль над процесом проникнення в українську економіку іноземного капіталу. У сфері приватизації влада знову повернулася до застосування способів «адресного і дешевого» продажу державних стратегічних підприємств. Останніми за часом резонансними прикладами стали продажі 76 % акцій ДХК «Луганськтепловоз» і 38,14 % акцій ВАТ «Комсомольське рудоуправління». Два найбільших підприємства країни були продані фактично наперед обраним покупцям і за запропонованою ними низькою ціною.

Проте українське суспільство після «помаранчевої» революції уже відійшло від того стану, коли влада разом з олігархічними ФПГ могла монополювати державну політику. Як результат «помаранчевої» революції в суспільстві з'явилася система стримувань і противаг. Причому в цій системі стримувань і противаг величезну роль почали відігравати ті ФПГ, що становили актив опозиційних політичних партій і президента, який став центром протидії процесам політичного реваншу та реставрації олігархічної системи. У загальному вигляді цю систему стримувань і противаг можна окреслити таким чином.

В органах державної влади:

- президент, котрий має конституційні повноваження накладати «вето» на закони, прийняті парламентом, і володіє правом дострокового розпуску парламенту;
- Рада національної безпеки і оборони та силові відомства, що перебувають у його зоні впливу;

- дієва парламентська опозиція, що об'єдналася з опозиційними силами поза парламентом (наприклад, новий масштабний рух «Народна самооборона» та ін.);

У системі громадянського суспільства:

- відносна рівновага між потужними політичними партіями, що активно підтримуються великими ФПГ;
- контроль з боку незалежних ЗМІ, активних громадських організацій та політичної опозиції поза парламентом, використання засобів «вulичної» демократії;
- широке використання для захисту інтересів судової системи.

У сфері економічних відносин:

- сильна економічна конкуренція між ФПГ, що залучають для захисту своїх інтересів адміністративний і політичний ресурси;
- ризики антидемпінгових розслідувань, що загрожує значними фінансовими втратами для ФПГ на світових ринках.

У сфері поведінкової орієнтації:

- колишні чиновники й особливо великий капітал після «помаранчевої» революції набули нову генетичну пам'ять – усвідомлення небезпеки радикальних реакцій суспільства. Уряд змушений прийняти «правила гри», встановлені «помаранчевою» командою. Це – публічність діяльності влади, підзвітність громадянському суспільству, використання принципів вільної конкуренції в економіці.

Події в Україні засвідчили, що ця система стримувань і противаг діє досить ефективно й здатна чинити відчутний тиск на будь яку Партію влади.

Проте, як зазначає чимало експертів [11], саме в цей період існуюча державна система наочно продемонструвала свою неспроможність, нездатність працювати на забезпечення сталого розвитку суспільства, на відміну від країн з розвинутою демократією. Гостра політична криза, що вибухнула в країні в квітні-травні 2007 р., є наочним доказом цього. Подібний механізм боротьби за вплив на владу надзвичайно руйнівний для суспільства й загрожує негативними наслідками для економіки.

Це свідчить про те, що в умовах України потребу в інституціональній модернізації взаємовідносин влади і великих ФПГ слід розглядати не як приватну проблему, що стосується тільки окремої групи інтересів суспільства. За тієї політичної й економічної потужності, якою володіють сучасні українські ФПГ, вирішення цієї проблеми уможливить вчасно виявляти й вирішувати наявні протиріччя, які можуть вплинути на долю країни, а також запобігати відкритим силовим протистоянням між політичними силами.

Великий бізнес нагромадив солідний капітал, але в умовах економічної та політичної нестабільності не готовий інвестувати його в розвиток суспільства – а це теж конфліктна ситуація, що існуватиме тривалий період. Звідси можна зробити висновок, що налагодження партнерських відносин влади з великим бізнесом може попередити виникнення конфлікту та сприяти розвитку багатьох суспільних

програм. Як приклад успішної співпраці з великим бізнесом можна зазначити: участь українського бізнесмена Віктора Пінчука у чисельних єврофорумах, що відбувалися в Україні, в свою чергу посилює євроінтеграційні позиції. В свою чергу євро-інтеграція піднімає такі проблеми як посилення демократичних стандартів та підвищення рівня політичної культури. При цьому проблеми політичного сектору ставлять великі перепони на шляху суспільних перетворень.

Представники малого й середнього бізнесу в даному випадку свої повноваження щодо розв'язання політичних проблем схильні віддати великому представництву крупних бізнесменів, хоча не відмовляються від політики, вони «в курсі», підтримують «своїх» політичних лідерів, проте активістами не стають.

Політизація підприємницького прошарку має відбуватися в контексті політизації всього суспільства. Активізація усіх прошарків нашого суспільства втрачається через поведінку деяких представників депутатського корпусу, яка розчаровує усіх. Ця проблема може призвести будь-коли до конфліктної ситуації. Хоча потрібно зауважити, що процес кристалізації соціально-економічних інтересів підприємців проходить швидше, ніж в інших прошарках.

Важливо те, що в підприємницькому середовищі існує вагомий резерв політичної активності, який можна і доцільно використовувати для утвердження в системі економічної політики. Фактично це означає що великий капітал, маючи політичні важелі, може впроваджувати необхідні зміни та проводити структурні реформи у соціально-економічній сфері. Що в свою чергу буде формувати нову свідомість більшої частини громадськості.

В Україні процес формування великого капіталу та налагодження його взаємовідносин з владою і суспільством відбувався у надто стислі терміни, здебільшого стихійно й хаотично. Держава виявилася слабким регулятором і не забезпечила гідної стратегії й ефективного управління процесом імпорту та імплантації у тканину українського суспільства цивілізованих стандартів, вироблених світовим досвідом. «Помаранчева» революція 2004 р. наочно продемонструвала, що наявні деформації у взаємовідносинах «влада – великий капітал – суспільство» досягли такого рівня, з яким українське суспільство вже не могло надалі миритися.

Відсутність правового регулювання та відповідних інституцій призводить до того, що основним механізмом досягнення балансу груп інтересів стає політична боротьба. Причому, оскільки можливість гарантованого захисту інтересів великих ФПГ досягається тільки за умови «захоплення» влади, то це стає чинником, що провокує перманентну політичну нестабільність у суспільстві. Економічна конкуренція надає політичній боротьбі особливої гостроти.

У найближчі роки навряд чи слід очікувати, що великий капітал погодиться на дистанціювання від влади. У складі політичних партій ФПГ постійно прагнутимуть досягти своєї мети – здобути контроль

у системі влади. Тому навряд чи великий капітал буде сприйнятливим до пропозицій, пов'язаних з ідеями «відходу» з влади. У цьому контексті більш перспективними, на наш погляд, можуть бути такі пропозиції:

- Створення інституціональної системи лобіювання, що забезпечує канали впливу на владу для всіх груп інтересів суспільства. Це зменшить гостроту політичного протистояння.
- У зв'язку з активним проникненням представників великого капіталу у владу неабиякої актуальності набувають питання інституціонального оформлення процесів відділення їх від бізнесу (процедура передачі в управління бізнесу, вирішення конфліктів інтересів та ін.). За наявності пильного контролю з боку суспільства для представників великого капіталу необхідна формальна правова процедура як засіб захисту від публічних обвинувачень, у тому числі й судових.
- У великого капіталу, що здобув владу, виникає нагальна потреба в інституціональному забезпеченні процесу вироблення стратегічної політики. Для цього можна використовувати накопичений світовий досвід.
- Після «помаранчевої» революції великий капітал відчув необхідність перебудови своїх взаємовідносин з суспільством. Світовий досвід пропонує нову історичну практику – використання при веденні бізнесу принципів соціальної відповідальності. Це поліпшить імідж великого капіталу не лише всередині країни, а й у системі міжнародних відносин.

Під час інституціональної модернізації сфери взаємовідносин «влада – великий капітал – суспільство» необхідно враховувати такі моменти, властиві сучасній Україні:

- існування недовіри між владою і бізнесом, збереження рентоорієнтованої поведінки бізнесу та високий рівень корумпованості чиновників;
 - інерційність старих неформальних інституціональних систем;
 - перманентна політична нестабільність, що відволікає владу й інших учасників процесу від проблем інституалізації взаємовідносин;
 - відсутність широкої інформації про світовий досвід у цій сфері, що призводить до масового нерозуміння того, що українська практика не відповідає сучасним викликам. Наявність необхідної інформації може стимулювати до змін обидві сторони – великий капітал і владу;
- Для України, скоріш за все, буде характерним співіснування елементів корпоративської та плюралістичної моделей:

Україні, як і іншим постсоціалістичним країнам, історично миттєво й одночасно доводиться вирішувати завдання переходу до ринкової економіки та громадянського суспільства, інтеграції в глобальну економіку, а це вимагає ефективної ролі держави та її тісного партнерства з асоціаціями, що представляють групи інтересів суспільства. Причому в цих умовах логічно випливає необхідність у консолідованих діях членів асоціацій, оскільки

влада надає асоціаціям право на представництво інтересів в обмін на певні зобов'язання, що поширюються й на їх членів.

Плюралістична модель матиме досить велику сферу поширення, оскільки для сучасної України характерна відчутна фрагментація груп інтересів, що конкурують між собою за вплив на владу / здобуття влади. Відповідно, у системі організації органів управління мають бути для їхніх представників численні способи доступу (каналів тиску) до процесу прийняття політичних рішень.

Оскільки країна перебуває в процесі трансформації, і умови окремих етапів розвитку будуть змінюватися, інституціональна модернізація сфери взаємовідносин влади і великого капіталу повинна здійснюватися поетапно. Доцільно використовувати перехідні моделі, усвідомлюючи при цьому кінцеві цілі, тобто здійснювати інституціональну модернізацію у форматі «інституціональної взаємодоповнюваності».

В умовах України величезного значення набуває прискорення процесів створення асоціацій великого капіталу, у яких брали б участь ФПГ. Вони нині діють розрізнено й виступають не лише як економічні конкуренти, що цілком природно, а й досить часто протистоять одна одній як політичні суперники. Потужні ФПГ, що постійно обертаються в середовищі світових ринків, об'єднавши зусилля, можуть стати для всього іншого бізнесу, й навіть для країни в цілому, реальними носіями європейських цивілі-

заційних стандартів. Об'єднання в асоціації дозволить артикулювати у суспільстві нові цілі, агрегувати інтереси в групу й просувати пропозиції в органи державної влади, володіючи більшою силою тиску і з меншими затратами, ніж методом індивідуального лобювання.

Бізнес і політика у всіх демократіях світу працює у симбіозі, однак у демократичних країнах політики відділені від чиновників, так само як і бізнес відділений від чиновників. Легалізація лобістської діяльності дає змогу зробити прозорими взаємини влади і бізнесу, аби виборці бачили, чиї інтереси відстоює той чи той політик.

Таким чином, необхідно:

- запровадити механізми цивілізованого і прозорого лобювання в Україні. В уряді чи органах місцевого самоврядування мають бути впроваджені такі механізми прийняття рішень, які передбачатимуть участь громадян і підприємців у їх ухваленні;
- за порушення процедур лобювання чи то чиновником, чи то бізнесом має бути передбачена відповідальність;
- жорстко регламентувати переходи з бізнесу у владу, із влади у бізнес;
- уряд має надавати якісні послуги підприємцям.

Треба зазначити, що саме партнерські відносини між представниками великого бізнесу та владних структур може у кінцевому рахунку вплинути на розвиток суспільно значущих проєктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ионин Л.Г. Олигархи: в кавычках и без кавычек. Предисловие к книге Паппэ Я.Ш. «Олигархи». Экономическая хроника 1992-2000. – М.: ГУ ВШЭ, 2000.
2. Кальниш Ю.Г. Етика влади й розвиток культури державного управління в Україні // Розвиток культурного потенціалу державних службовців в Україні: Наук. пр. / За заг. ред. В.А. Ребкала. – К.; Житомир: Полісся, 2002.
3. Радаев В.В., Шкаратан О.И. Социальная стратификация. – М.: Аспект Пресс, 1996.
4. <http://delo.ua/news/economics/organisation/info-23343.html>.
5. <http://investgazeta.net/print.php?id=19454&number=3&year=2005&top100=1ФПГ>.
6. <http://www.infousa.ru/government/dmpaper9.htm>.
7. http://www.prezident.gov.ua/news/data/7_12041.html.
8. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/print/51247>.
10. <http://www.zn.kiev.ua/ie/print/52804/>.
11. <http://www.zn.ua/1000/1550/59506/?printreview>.

Рецензенти: Миколаєнко Н.О., к.п.н., доцент;
Шкварець В.П., д.і.н., професор

© Рябой Ю.О., 2010

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2010 р.